

مبانی نظری و عملی در باستان‌شناسی

با فصل‌هایی در
زیست‌شناسی،
تاریخ،

معرفت‌شناسی

عباس علیزاده

آشپاز استایرین کار
تهران ۱۳۹۳

سرشناسه: علیرزاده، عباس، ۱۳۳۹
عنوان و نام پدیدآور: مبانی نظری و عملی در باستان‌شناسی با فصل‌هایی در زیست‌شناسی، تاریخ و معرفت‌شناسی / عباس علیرزاده، به
 کوشش ناهید غفوری، ویرایش به‌گلد مهربخش، الهه سالار، زیر نظر مهران غلامی، عبدالله مؤذن‌زاده‌کلور.
وضعیت ویراست: [ویراست ۲]
مشخصات نشر: تهران: ایران‌نگار، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری: ۲۲۲ ص: مصور، جدول، نمودار.
فروست: باستان‌شناسی، مبانی نظری.
شابک: 978-600-92906-7-3 ۱۷۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتب حاضر با عنوان "تئوری و عمل در باستان‌شناسی با فصل‌هایی در زیست‌شناسی تحولی و معرفت‌شناسی"
 توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه) در
 سال ۱۳۸۰ منتشر شده است.
یادداشت: واژه‌نامه.
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
عنوان دیگر: تئوری و عمل در باستان‌شناسی با فصل‌هایی در زیست‌شناسی تحولی و معرفت‌شناسی.
موضوع: باستان‌شناسی
موضوع: باستان‌شناسی -- فلسفه
شناسه افزوده: غفوری، ناهید
شناسه افزوده: غفوری، ناهید
شناسه افزوده: مهربخش، به‌گلد، ویراستار
شناسه افزوده: سالار، الهه، ۱۳۵۶ - ویراستار
شناسه افزوده: غلامی، مهران، ۱۳۵۵ - ناظر
شناسه افزوده: مؤذن‌زاده‌کلور، عبدالله، ناظر
رده‌بندی کنگره: CC ۱۳۹۲ ۷۲ ص: ۹
رده‌بندی دیویی: ۱۰۱/۹۳۰
شماره کتابشناسی ملی: ۳۰۱۲۰۷۰

ایران‌نگار

مبانی نظری و عملی در باستان‌شناسی با فصل‌هایی در زیست‌شناسی، تاریخ و معرفت‌شناسی

عباس علیرزاده

© همه‌ی حقوق محفوظ است.
 تحت پوشش «قانون حمایت حقوق مؤلفان و
 مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۱ دی ۱۳۶۸
 و همه‌ی اصلاحات و افزودن‌های بعدی آن».

Printed in Iran

به کوشش ناهید غفوری
 آماده‌سازی پیش از انتشار: مهران غلامی
 ویرایش: م. غلامی و عبدالله مؤذن‌زاده‌کلور
 امور هنری: وحید روزبهانی
 چاپ نخست: تابستان ۱۳۹۳
 شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۹۰۶-۷۳
 شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی ایران: ۳۰۱۲۰۷۰
 بها: ۱۷۰۰۰ تومان

انتشارات ایران‌نگار

نشانی: تهران، شمال غربی میدان انقلاب (ابتدای خیابان آزادی)، کوچه‌ی جنتی،
 شماره‌ی ۷، واحد ۷،
 تلفن: ۶۶۹۰۷۴۷۸ صندوق پستی: ۱۳۱۴۵-۹۱۱ www.ganj.ir

فهرست

۷	ریزفهرست
۱۱	سخن ناشر
۱۳	مقدمه‌ی چاپ جدید
۱۵	پیشگفتار
۲۱	فصل یک: شمه‌ای درباره‌ی زیست‌شناسی تحولی
۳۳	فصل دو: سرگذشت زیستی و فرهنگی انسان
۴۹	فصل سه: چپستی باستان‌شناسی
۶۱	فصل چهار: رشته‌های پژوهشی در رابطه با باستان‌شناسی
۷۵	فصل پنج: باستان‌شناسی نو و روندگرا
۹۱	فصل شش: نظریه‌های عمده در باستان‌شناسی
۱۱۵	فصل هفت: روش‌های تاریخ‌گذاری در باستان‌شناسی
۱۲۱	فصل هشت: روش کاوش و لایه‌نگاری در باستان‌شناسی
۱۴۹	فصل نه: روش‌های بررسی میدانی
۱۶۳	فصل ده: چکیده‌ای از معرفت‌شناسی و منطق
۱۷۹	فصل یازده: نمونه‌ی مدل تحولی در تفسیر فرهنگ‌های پیش از تاریخ ایران
۱۸۷	فصل دوازده: ضوابط کاوش و بررسی در باستان‌شناسی
۱۹۱	پیوست‌ها
۲۰۹	کتابنامه
۲۱۷	نمایه (اصطلاحات، نام‌ها، و مکان‌ها)

روی جلد (بر زمینه زردرنگ): نقش انسان متعلق به تل باکون؛ فارس، دوره‌ی باکون الف، ۴۵۰۰ تا ۴۱۰۰ پیش از میلاد.

پشت و روی جلد (ردیف نواری پایین) و پای برخی صفحه‌های چپ (صفحه‌ی فرد): نقش بز متعلق به تل باکون؛ فارس، دوره‌ی باکون الف، ۴۵۰۰ تا ۴۱۰۰ پیش از میلاد.

نقش پای صفحه‌های راست (صفحه‌ی زوج): نقش بز از نقوش رایج فرهنگ چشمه‌علی (سی‌یلک II).

ایران

مبانی نظری و عملی در باستان‌شناسی

با فصل‌هایی در زیست‌شناسی، تاریخ، و معرفت‌شناسی

عباس علیزاده

به کوشش ناهید غفوری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۹۰۶-۷-۳

شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی ایران: ۳۰۱۲۰۷۰

خوشنویسی شعر فردوسی (به نام خداوند جان آفرین...): استاد رسول مرادی

گروه ویراستاران: به‌گاد مهربخش، ناهید غفوری و الهه سالار زیر نظر مهران غلامی و عبدالله مؤذن‌زاده کلور

نمونه‌خوانی، بازیابی واژه‌نامه و تدوین نمایه: به‌گاد مهربخش

طرح جلد: لقمان احمدزاده، باز اجرا: وحید روزبهانی

صفحه‌آرایی: نگار خراسانی ینگجه (آئلیه‌ی نشر ایران‌نگار) با همکاری ن. غفوری و حورا محمد شفیع

کاریکاتورها: گری لارسون

عکس‌ها: نجمه میرمنتظری و محمدرضا رکنی

عکس پشت جلد: نویسنده در میان کودکان شهر آوز، استان فارس؛ عکس از سعید ابراهیمی

لیتوگرافی: هوررنگ، چاپ: صنوبر، ندای ایران، و کاج، صحافی: سیمی‌ساز

نظارت بر چاپ و تولید: علی غلامی، امید خراسانی چکنه

سخن ناشر

انتشار دستور سخن، نخستین دستور زبان فارسی که میرزا حبیب اصفهانی در سال ۱۲۸۹ق در استانبول منتشر کرد، نقطه‌ی عطفی در تاریخ زبان فارسی است و سرآغازی برای نگاه عالمانه به زبان. سال‌ها پیش از انقلاب مشروطه مسائل زبان و خط فارسی از دل‌نگرانی‌های روشنفکران و اندیشمندان این حوزه بود. پس از انقلاب مشروطه، عصر نوینی در ایران آغاز شد که دگرگونی‌های بسیاری از جمله زبان و خط را ناگزیر ساخت. از آن زمان تا کنون فرهنگستان زبان و نیز زبان‌شناسان و استادان زبان و ادبیات فارسی کوشش‌های بسیار برای بهبود وضعیت زبان و خط فارسی به کار بسته‌اند و در بسیاری موارد نیز توفیق یافته‌اند اما مآخضان زبان فارسی و نیز سیر تاریخی آن همواره مانعی بوده است برای دست یافتن به یک زبان‌نگاره‌ی یکسان که مورد توافق و تأیید همه‌ی استادان و زبان‌شناسان باشد.

روشن است که در حال حاضر آشفتگی‌هایی در خط فارسی وجود دارد اما نباید درباره‌ی آثار این آشفتگی‌ها مبالغه کرد. وجود اختلاف‌هایی در جزئیات خط، از نظر تحرکی که در اندیشه‌های پژوهشی ایجاد می‌کند، جالب است. از سوی دیگر باید توجه کرد که اختلاف در شیوه‌های نوشتن، تا حدی در ذات زبان و خط نهفته است، زیرا انتقال اطلاعات زبانی یا گفتاری از راه خط در همه‌ی زبان‌ها و در همه‌ی سرزمین‌ها و دوران‌ها به‌ناچار درگیر عوامل طبیعی ضد نظم است. سلاقی و رویکردهای شخصی را نیز باید بر دیگر عوامل افزود.

با این حال، امروزه زبان و به پیروی از آن خط فارسی باید برآورنده‌ی نیازهای مخاطبان در زمینه‌ها و حوزه‌هایی باشد که از سنت و تاریخ ما برخواسته‌اند و محصول مدرنیت عربی هستند و بیرون از دایره‌ی تجربه و زندگی اجتماعی و تاریخی ما تکوین یافته‌اند. آمیزش ما با این پدیده‌های مدرن - که باستان‌شناسی از آن جمله است - در گروی این است که زبان فارسی با آنها دمساز شده و درباره‌ی آنها گویا شود. بنابراین در شیوه‌ی خط باید هر آنچه را که به بیان روشن و دقیق متن علمی یاری می‌رساند، به کار گرفت تا نتیجه‌ی بهتری حاصل شود.

بر این اساس، درباره‌ی زبان‌نگاره‌ی کتاب پیش رو، لازم است چند نکته را که شاید برای برخی خوانندگان ناشناخته باشد، بازگو کنیم:

- نخست آنکه کسره‌ی اضافه که نشانه‌ای برای بیان نسبت، رابطه، تعلق، و ملکیت میان دو اسم یا نسبت دادن صفتی به چیزی یا کسی است، پس از کلمات پایان‌گیر به «ها»ی غیر ملفوظ، همه‌جا به صورت «ی» («یای» بلند) نوشته شده است، حال آنکه بیشتر آن را با «یای» کوچک همزه‌مانند بر کرسی حرف «ها» به صورت «ه» نمایش می‌دهند. سابقه‌ی نگارش کسره‌ی اضافه به صورت «ی» به کهن‌ترین دستنویس‌های فارسی مانند *حدود العالم من المشرق الی المغرب* نوشته شده در ۳۷۲ق، تفسیر قرآن پاک بازمانده از اواخر قرن چهارم و اوائل قرن پنجم هجری، و نیز *الانبیه عن حقایق الادویه* به‌جامانده از اوائل قرن پنجم هجری باز می‌گردد.

- صورت مضارع مصدر «بودن» («ام»، «ای»، «است»، «ایم»، «اید»، و «اند») جدا نوشته شده است. گرایش به با فاصله نوشتن «است» در فعل‌های ترکیبی در سال‌های اخیر بسیار مشهود است؛ ما نیز همه‌ی صیغه‌های آن را در این کتاب جدا نوشته ایم.

- درباره‌ی چگونگی نگارش کلمه‌ی سی‌یلک (سیلک) گفتنی است: در فارسی، مصوت کسره‌ی مشبع و مصوت «ی» یکسان نوشته می‌شود؛ وقتی در کلمه‌ای، این دو در کنار هم قرار گیرد، مثل سیلک یا Pier زمینه برای ایجاد مشکل در تلفظ پیش می‌آید طوری که گاه تلفظ نادرست آن از گویندگان تلوزیون هم شنیده شده است. و البته آگاه ایم که نمی‌توان، یا به دیگر سخن شایسته نیست یک کلمه را با در نظر گرفتن مخاطبان مختلف به صورت‌های دو یا چندگانه نوشت؛ اگرچه تداول در این خصوص شرط است و نباید کلمات را، ولو به درستی، طوری تغییر داد که ناشناس بشود، اما معتقد ایم هنوز سیلک با این املا چنان وضعی ندارد که نشود آن را اصلاح کرد. بنابراین بهتر است کم‌کم سی‌یلک را این‌گونه بنویسیم تا املا ی آن، با هدف تلفظ درست این واژه، تغییر یابد.

- و دیگر اینکه به پیشنهاد نویسنده در املا ی چند کلمه تصرف شده است؛ از جمله آنکه «حتی» به صورت «حتا»، و «مستثنی» به صورت «مستثنا» آورده شده است که هرچند پسند و قبول همگان نیست اما از آنجا که با اصل پرهیز از التباس و هم‌نویسی واژه‌های همنام تعارض نداشت، این رویه در زبان‌نگاره‌ی کتابی که در دست دارید، پی گرفته شد.

این کتاب، در زمره‌ی مهم‌ترین کتاب‌هایی است که به مباحث نظری در باستان‌شناسی و علوم میان‌رشته‌ای این حوزه پرداخته است، و این موجب امتنان ویژه از نویسنده‌ی فرهیخته‌ی آن و مایه‌ی خشنودی ناشر در انتشار آن است و افزون بر این، نشر آن سبب آشنایی بنیادین علاقه‌مندان به‌ویژه دانشجویان باستان‌شناسی و دیگر رشته‌های مرتبط با اصول اولیه‌ی این دانش خواهد بود.

جدای از آنچه یاد شد خرسندی دیگر ناشر در انتشار کتاب حاضر این است که برای تولید کاغذ متن آن هیچ درختی قطع نشده است و از سوی دیگر کاغذ آن نه بازیافتی است و نه کاهی. کاغذ این کتاب به‌دست‌آمده از نیشکر است؛ آخرین محصول فراوری شده از نیشکر که از ساقه‌های این گیاه به دست می‌آید کاغذهایی است که این کتاب نیز بر روی نوعی از آنها ارائه شده است. از این رو موجب خشنودی ناشر و بسیاری از خوانندگان است که در چاپ این کتاب هیچ درختی در هیچ کجای جهان فرو نیفتاده است. و مهم‌تر، این نکته است که به خاطر نوع ماده‌ی اولیه‌ای که در تولید این کاغذ به کار می‌رود رنگ آن اندکی از سفیدی مطلق به دور است که این ویژگی هنگام مطالعه بازدارنده‌ی بازتاب‌های نامناسب نور از روی صفحات کتاب و در نتیجه آسیب کمتر چشم خواننده می‌شود. ضرورت این امر (رنگ کاغذ) در تولید کتاب تا بدانجاست که اکنون بیش از سه دهه است در کشورهایی که «سلامتی شهروندان» و «توسعه‌ی پایدار» را با هم مورد نظر دارند کتاب‌ها بر روی کاغذ غیر سفید چاپ می‌شود تا ضمن بازتاب کمتر نور و در نتیجه آسایش بیشتر چشم خوانندگان، در افزایش میزان مطالعه در جامعه نیز مؤثر باشد.

مقدمه‌ی چاپ جدید

این کتاب نسخه‌ی تصحیح‌شده، بازبینی‌شده، و گسترده‌تر کتاب تئوری و عمل در باستان‌شناسی (با فصل‌هایی در زیست‌شناسی تحولی و معرفت‌شناسی) است که با افسوس هرگز پیش از چاپ در دسترس نگارنده قرار نگرفته بود و با نادرستی‌های فراوان چندین بار به چاپ رسیده بود. در این راستا و به‌ویژه به منظور بازنویسی بخش‌هایی از آن کتاب که در ظاهر درک آن برای برخی دانشجویان باستان‌شناسی آسان نبود، نگارنده در این کتاب با افزودن بخش‌های جدید و باز کردن برخی از مطالب دشوار نظری، به جبران این کمبود پرداخته است.

اما در همین آغاز باید به این نکته اشاره کنم که در این کتاب بیشتر به ایده‌های مهم در باستان‌شناسی، معرفت‌شناسی*، و علوم اجتماعی* پرداخته شده، تا به توصیف روش‌های میدانی در بررسی و کاوش، گرچه فصل‌هایی گسترده به این موارد میدانی نیز اختصاص داده شده است. این ساختار به این دلیل است که نگارنده باور دارد که کاوش و بررسی، تنها با خواندن مقاله یا کتابی درباره‌ی آنها نمی‌تواند آموخته شود و این امر باید در میدان و در درازمدت با سرپرستی باستان‌شناسان خبره‌ی میدانی انجام شود. بنابراین اگر خواننده به منظور فراگیری فن کاوش و بررسی، به مطالعه‌ی این کتاب می‌پردازد، بی‌شک پس از خواندن آن سرخورده خواهد شد.

همان‌گونه که در پیشگفتار کتاب تئوری و عمل... اشاره کردم، باستان‌شناسی رشته‌ای علمی و گسترده است در مورد انسان و جامعه‌اش، که ما آن را از راه مدارک مادی و در دوران تاریخی همراه با مدارک نوشته بازسازی می‌کنیم. چون انسان‌ها با طبیعت مادی سروکار دارند، شناخت* جهان مادی و قوانین حاکم بر آن برای یک باستان‌شناس ضروری‌ست، و از این دید است که به اهمیت دانستن علوم‌ی مانند زیست‌شناسی، فیزیک و شیمی در رابطه با تفسیرهای باستان‌شناسی پی می‌بریم. گذشته از تعامل انسان با محیط زیست*، انسان‌ها با یکدیگر نیز در تعامل همیشگی‌اند و به همین دلیل بنیادی است که باستان‌شناس برای شناخت جوامع انسانی به منزله‌ی یک کل نیازمند آگاهی عمومی از علوم اجتماعی مانند روان‌شناسی، رفتارشناسی* و علوم دیگر است.

نیاز به فصلی درباره‌ی فلسفه، منطق و معرفت‌شناسی از اینجا سرچشمه می‌گیرد که سرانجام کاوش و بررسی در باستان‌شناسی، تفسیر منطقی و معتبر بر پایه‌ی مدارک معتبر است و این امر نیاز به ذهنی پویا*، منطقی و کنجکاو دارد که هیچ چیز را مسلم فرض نکرده و در پی پاسخ برای پرسش‌های حتی به‌ظاهر پیش پا افتاده باشد و پاسخ‌های خود را با دید انتقادی و باز مورد بررسی قرار دهد.

ذهن یک انسان فرهیخته‌ی دانشگاهی نیز اگر مسلح به منطق و معرفت‌شناسی نباشد تا بتواند خزعبلات و تفسیرهای بی‌مصرف و عوام‌فریبانه را از تفسیرهای معتبر استوار بر مدارک تمیز دهد، باز به گمراهی کشیده خواهد شد. ناآگاهی یک باستان‌شناس از اصول کلی معرفت‌شناسی، به‌رغم دانش گسترده‌اش از جهان مادی، وی را از تفسیر منطقی و علمی جوامع انسانی باز خواهد داشت. اما همان‌گونه

که خواننده در بحث معرفت‌شناسی این کتاب متوجه خواهد شد، معرفت‌شناسی در فلسفه عام است و با معرفت‌شناسی در علوم طبیعی* و اجتماعی تفاوت دارد. به این معنی که با توجه به تفاوت بنیادین میان این رشته‌های پژوهشی و محدودیت‌های مدارک آنها، معرفت‌شناسی هر رشته‌ای با رشته‌ای دیگر متفاوت است. برای نمونه معرفت‌شناسی علوم طبیعی بسیار سختگیرتر از معرفت‌شناسی علوم اجتماعی است، که در آن مدارک مستقیم مادی کمتر و ضعیف‌تر از مدارک مستقیم مادی در فیزیک و شیمی است. گذشته از این موارد بنیادی، آگاهی عمومی از بحث‌های فلسفی درباره‌ی شناخت و ساختار دانش، برای ذهن انسان مانند ورزش ذهنی است که نیروی تفکر و استنتاج* مغز را پرورش می‌دهد. بنابراین، همان‌گونه که نگارنده چه در این کتاب و چه به گونه‌ی شفاهی به دانشجویان باستان‌شناسی یادآوری کرده است، دست‌کم خواندن تاریخ فلسفه‌ی برتراند راسل* در پرورش ذهن منطقی ضروری است. در آن کتاب که به شیوایی توسط نجف دریابندری ترجمه شده، خواننده نه تنها با افکار فیلسوف‌های قدیم و جدید آشنا خواهد شد، بلکه پاسخ‌ها و چالش‌های راسل را در مشکل‌هایی که این فیلسوف‌ها در تبیین جهان با آن مواجه شده بودند می‌تواند به منزله‌ی پایه‌های معرفت‌شناسی عمومی قرار دهد.

همان‌گونه که در پیشگفتار کتاب تئوری و عمل... یادآور شدم، مطالب و ایده‌هایی که در این کتاب و کتاب‌هایی از این دست مطرح شده‌اند نباید حفظ شوند، بلکه باید درک شده و مانند یک فرهنگ لغت بارها به آن مراجعه شود. همچنین این‌گونه کتاب‌ها باید چندین بار خوانده شده و درباره‌ی ایده‌های مطرح‌شده فکر شود تا سرانجام ملکه‌ی ذهن دانشجوی باستان‌شناسی شود. نگارنده امیدوار است که این کتاب سرآغازی برای کتاب‌های دیگر فارسی درباره‌ی روش‌ها و ایده‌های مطرح در باستان‌شناسی کشور شود تا کمبودهایی که بی‌شک در این کتاب وجود دارد با گذشت زمان جبران شود.

شایان یادآوری است همه‌ی کاریکاتورهایی که در این کتاب ارائه شده‌اند، کار هنرمند برجسته‌ی آمریکایی گری لارسون است، اما شرح آنها با توجه به زبان و فرهنگ فارسی تغییر داده شده است. عکس‌های کارشده نیز بیشتر کار دوستان گرامی خانم نجمه میرمنتظری و آقای محمدرضا رکنی است.

خانم ناهید غفوری، کارشناس ارشد باستان‌شناسی و مسئول بخش سفال موزه‌ی ملی ایران، در همه‌ی مراحل بازبینی، دوباره‌نویسی و ویرایش کتاب، نگارنده را یاری کرد، سپاسگزار همکاری وی هستم. از آقای مهران غلامی ناشر این کتاب که در بازنویسی و چاپ آن مرا تشویق کرد، سپاسگزاری می‌کنم؛ از کوشش ویراستاران، به‌ویژه آقای غلامی، در غلط‌گیری و هماهنگی متن با فهرست نام‌ها و اصلاحات ساختاری در برخی از عبارات بسیار سپاسگزار ام. از آقای دکتر فریدون بیگلری به سبب اصلاح برخی از مطالب فصل دوم نیز تشکر می‌کنم.

در پایان وظیفه‌ی خود می‌دانم که از برخی استادان باستان‌شناسی و بسیاری از دانشجویان که نظرات انتقادی خود را از چاپ‌های پرغلط قدیمی این کتاب یادآور شدند سپاسگزاری کنم و امیدوار ام که برخی از انتظارات و انتقادهای آنها در چاپ جدید برآورده شده باشد.

